УДК 343.433+343.62-053.2

**Осика І.М.**
к.ю.н., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права Харківського економіко-правового університету

## Характеристика особи дитини, потерпілої від торгівлі людьми та іншої незаконної угоди щодо людини

**Анотація**

У статті розглянуто питання характеристики особи потерпілої дитини у справах про торгівлю людьми та іншу незаконну угоду щодо людини, де потерпілими є діти, як складова частина криміналістичної характеристики такого виду злочинів. Виділено криміналістично значущі властивості дітей, потерпілих від торгівлі людьми, презентовано класифікації дітей, які стають потерпілими від торгівлі людьми за віком, соціальним статусом та взаємні зв'язки між властивостями потерпілої дитини, а також іншими елементами криміналістичної характеристики цього виду злочинів.

**Ключові слова:** потерпілий, дитина, криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, класифікація потерпілих.

**Аннотация**

В статье рассматривается вопрос характеристики личности потерпевшего ребенка в делах о торговле людьми и иной сделке в отношении человека, где потерпевшими выступают дети, как неотъемлемой части криминалистической характеристики данного вида преступлений. Выделяются криминалистически значимые свойства детей, которые являются потерпевшими в делах о торговле людьми, представлена классификация детей, которые становятся потерпевшими от торговли людьми, в зависимости от возраста, социального статуса, а также взаимосвязь между свойствами потерпевшего ребенка и иными элементами криминалистической характеристики данного вида преступлений.

**Ключевые слова:** потерпевший, ребенок, криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики, классификация потерпевших.

**Annotation**

The paper provides characteristics of the children who become victims of human trafficking as integrated element of the criminalistics' characteristic of this kind of crime. Features of children who become victims of human trafficking which are meaningful for criminalistics' characteristic are identified, classification of children who become victims of human trafficking depending on age and social status are given as well as its correlation with other element of the criminalistics' characteristic of this kind of crime.

**Key words:** victim, child, criminalistics' characteristic, elements of criminalistics' characteristic, classification of victims.

Кримінальним кодексом України окрема відповідальність за торгівлю дітьми не встановлена, натомість ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» у частині другій передбачає відповідальність за торгівлю неповнолітніми і у частині третій – малолітніми. Однак, незважаючи на такі положення кримінального закону, з точки зору криміналістики, зокрема особливостей криміналістичної характеристики, механізму вчинення злочину, особливостей розслідування тощо, торгівля дітьми становить окрему групу злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, яка має свою специфіку. Найбільш суттєвою ознакою, яка відрізняє торгівлю дітьми від торгівлі дорослими людьми є особа потерпілої дитини, яка обумовлює особливості механізму вчинення та приховування злочину, впливає на зміст слідчих ситуацій та відповідних комплексів слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, а також впливає на особливості планування та організації розслідування.

Питання характеристики осіб, які потерпіли від торгівлі людьми, досліджувалися у працях С.Р. Абрамової, Н.М. Ахтирської, О.М. Бандурки, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, В.М. Куца, А.М. Орлеана, Т.А. Пазинич, В.В. Пясковського, М.П. Шруба та інших учених. Так, А.Ф. Волобуєв і Т.А. Пазинич виділяли групи дітей, потерпілих від торгівлі людьми у залежності від їх правового статусу і правових відносин, які використовувалися для вчинення злочину [1, с. 67-68]. В.К. Весельський та В.В. Пясковський просто виділяли дітей, в основному неповнолітніх, до окремої групи потерпілих від торгівлі людьми [2, с. 59]. С.Р. Абрамова навела класифікацію потерпілих неповнолітніх та малолітніх, які постраждали від незаконного усиновлення та підміни дитини [3, с. 12-13].

Решта авторів приділяли основну увагу загальній характеристиці потерпілих від торгівлі людьми. Особливості характеристики і детальної класифікації дітей, потерпілих від торгівлі дітьми у взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики торгівлі дітьми у спеціальній літературі не розглядалися.

У представленій статті на основі аналізу науково-практичної літератури та матеріалів слідчо-судової практики надано характеристику особи дитини, яка потерпіла від торгівлі людьми, зокрема, представлена класифікація дітей, які стають потерпілими від торгівлі людьми, описано взаємні зв'язки характеристики потерпілої дитини з іншими структурними елементами криміналістичної характеристики торгівлі дітьми.

У структурі криміналістичної характеристики торгівлі людьми особа потерпілої дитини відіграє важливу роль як джерело фактичної інформації, що має організаційне і практичне значення для виявлення та розкриття зазначеної категорії злочинів. Це пояснюється такими обставинами:

- певною вибірковістю дій злочинця, що вказують на взаємозв'язок між особливостями його особи і особи потерпілого;

- наявністю і характером стосунків між потерпілим і злочинцем, які впливають на способи вчинення злочину;

- особистість потерпілого і характер зв'язку «потерпілий – злочинець» відбиваються на механізмі вчинення злочинів та особливостях організації їх розкриття, розслідування і профілактики [2, с. 56].

При конкретизації предмета криміналістичного вчення про особу потерпілого виділяють його основні елементи:

- криміналістично значущі ознаки, властивості, стан потерпілого як фізичного і біологічного об'єкта;

- зв'язки і взаємодії потерпілого як об'єкта з фізичними і біологічними ознаками з матеріальною обстановкою місця події, іншими об'єктами і особами, що вчинили злочин;

- криміналістично значущі ознаки, властивості, якості, стан потерпілого як особи, яка зазнає особливих динамічних змін унаслідок вчиненого злочинного посягання, що впливають на специфіку запам'ятовування, переробки, збереження і відтворення інформації про подію, яка відбулася;

- криміналістично значущі зв'язки і взаємовідносини потерпілого як особи, яка володіє певною сукупністю психічних і соціально-психологічних рис із особою (особами), що вчинила злочин.

Як правило, у криміналістиці особу потерпілого досліджують за декількома параметрами. У сфері торгівлі людьми, де потерпілою стає дитина, важливими є наступні:

- соціально-демографічні ознаки;

- відомості про стиль життя та зв'язки (особисті, родинні, побутові) потерпілого та його батьків, усиновлювачів тощо. Ці дані мають велике практичне значення при встановленні особи підозрюваного, місця знаходження дитини, способу вчинення злочину;

- особливості поведінки: аморальна, ризикована поведінка, наївність, зайва довірливість, необачність тощо, як з боку потерпілих, так і їхніх батьків (опікунів, піклувальників тощо).

Таким чином, до числа основних властивостей дітей-потерпілих від торгівлі людьми, що мають криміналістичне значення, відносяться: вік і пов'язані з ним особливості психіки та поведінки; стать; соціальний статус дитини (сирота, напівсирота, дитина, яка знаходиться під опікою чи піклуванням); статус родини (наявність одного чи обох батьків, виховання дідусями, бабусями тощо); рівень матеріального достатку родини (одного з батьків, як правило, матері); стан здоров'я, інтелектуальний і фізичний розвиток, наявність окремих психічних і фізичних вад. Серед особливостей, властивих поведінці неповнолітніх потерпілих, криміналістично значущими стають такі: спосіб життя; коло і характер зв'язків; поведінка у школі та побуті; статева культура; наявність шкідливих звичок (вживання наркотиків, зловживання алкоголем) та інші, які характеризують їх поведінку поза зв'язком із вчиненими щодо них злочинами, однак, роблять їх більш привабливими для злочинців.

Механізм вчинення злочинів з торгівлі людьми, де потерпілими стають діти, та спосіб їх експлуатації у кожному випадку залежить, в першу чергу, від вікової характеристики дитини, її статі та правового статусу. За даними Міжнародної організації з міграції велика кількість потерпілих від торгівлі людьми – це молоді жінки, а менша частина – діти з сімей з низьким рівнем доходів, яких продають з метою сексуальної експлуатації чи примусової праці.

Дітей, потерпілих від торгівлі людьми, можна класифікувати наступним чином: **за віком** розрізняють: немовлят, дітей молодшого дошкільного віку (малолітніх) і дітей шкільного віку (неповнолітніх). За даними Міжнародної організації з міграції наймолодшій постраждалій від торгівлі людьми, якій цією організацією було надано допомогу, було 3 роки [4, с. 104]. Частка малолітніх і неповнолітніх серед загальної кількості потерпілих від торгівлі людьми є незначною. Наприклад, станом на 2006 рік діти (неповнолітні та малолітні) із загальної кількості осіб, яким надавалася допомога МОМ, становили 7,9% [4, с. 105]. За іншими даними у 2005 році серед 114 потерпілих від торгівлі людьми в Україні 27 були неповнолітніми [4, с. 53].

М.П. Шруб, який досліджував на матеріалах Республіки Білорусь криміналістичну характеристику торгівлі жінками для сексуальної експлуатації, дійшов висновку, що неповнолітні, потерпілі від цього виду торгівлі людьми, складають незначну частину за таких причин:

1) залучення неповнолітніх може бути ускладнено у зв'язку з більшим контролем над ними з боку батьків;

2) переміщення неповнолітньої особи за кордон створює для злочинців додаткові труднощі з оформленням відповідних документів та безпосередньому переміщенні;

3) тривала відсутність неповнолітнього за місцем проживання під час його експлуатації збільшує ризик звернення батьків до правоохоронних органів;

4) тривала відсутність потерпілого неповнолітнього за місцем навчання може викликати занепокоєність з боку представників навчального закладу і спричинити привернення уваги до цього факту правоохоронних органів;

5) будь-які контакти злочинців з неповнолітніми (на різних етапах механізму торгівлі дітьми) можуть привернути увагу з боку правоохоронних органів;

6) за залучення неповнолітніх до «секс-індустрії» передбачено більш суворе покарання у порівнянні з дорослими [5, с. 64].

Однак, не зважаючи на це, на «секс-ринку» найбільшим попитом у країнах призначення користуються молоді незаймані дівчата, яких сутенери купують за найвищою ціною. Тому торгівці «живим товаром» використовують будь-які методи для вивозу за кордон та продажу неповнолітніх дівчат, а іноді і дівчат-підлітків.

*Неповнолітні* віком від 13 до 18 років – це найбільш вразлива вікова категорія потерпілих від торгівлі людьми. Серед потерпілих від сексуальної експлуатації суттєвий відсоток складають дівчата віком від 15 до 17 років включно і жінки, яким щойно виповнилося 18 років [4, с. 54]. Відомі також випадки, коли вербування відбувалося у час, коли особа була неповнолітньою, однак, переміщення переносилося до моменту настання повноліття. Для трудової експлуатації (примусової праці, консумації[1]) використовуються неповнолітні віком від 13 до 17 років.

*Малолітні*, як правило, використовуються для жебракування. Наприклад, протягом 2005 року відслідковувалася тенденція збільшення кількості потерпілих, які були продані в малолітньому віці (до 14 років) та експлуатувалися у жебрацтві. Так, троє дітей: братик дев'яти років та дві сестрички одинадцяти і чотирьох років були передані їхньою матір'ю, з якою вони мешкали у скрутних умовах, особам циганської національності за грошову винагороду. Протягом декількох років діти примушувалися до жебрацтва на інвалідному візку в Росії під постійним наглядом своїх власників [4, с. 109].

Неповнолітні та малолітні також стають потерпілими від використання у порнобізнесі та вилучення органів і проведення незаконних дослідів. Потерпілими такої вікової категорії від використання у порнобізнесі та сексуальної експлуатації виступають не лише дівчата, а й хлопці. Так, за даними дослідження, проведеного російською неурядовою організацією «Дружественный Рунет», у 53% зображень з дитячою порнографією фігурують хлопці. За даними фахівців, основною групою ризику для спілкування з педофілами виступають дівчата та хлопці віком з 13 років. Однак, і молодші вікові групи користуються популярністю у педофілів. За відомостями цього ж дослідження, відсоток дітей віком до 13 років у проаналізованих зображеннях дитячої порнографії складає до 98%, при цьому відсоток дітей віком до 6 років – 25% [6, с. 15].

*Немовлята* стають потерпілими від купівлі-продажу чи іншої угоди щодо людини (наприклад, здавання дитини у найом), а

[1] Консумація – форма трудової експлуатації, яка полягає в примушенні потерпілих від торгівлі людьми працювати в барах, ресторанах, розважальних закладах з метою створення умов або ситуацій, за яких клієнти зазначених закладів (як правило, чоловічої статі) замовляють найбільш коштовні напої та/або їжу чи іншим чином витрачають великі суми грошей (без надання клієнтам послуг сексуального характеру).

також від викрадення чи підміни дитини, які можуть передувати незаконній угоді щодо дитини. Об'єктом підміни, як правило, стають новонароджені віком до одного місяця. Зазвичай, для злочинців має значення здоров'я, стать та національність дитини.

Потерпілими від незаконних дій щодо усиновлення/удочеріння з метою наживи можуть бути особи віком до 18 років, як немовлята, так і малолітні та неповнолітні. При цьому перевага надається здоровим дітям [7, с. 12-13].

За соціально-правовим статусом потерпілих дітей від торгівлі людьми можна умовно розподілити на такі групи:

1) діти з неблагополучних сімей: діти осіб без визначеного місця проживання; циган; осіб, які зловживають алкоголем, вживають наркотики, ведуть паразитичний спосіб життя тощо;

2) діти-сироти, що були залишені батьками, або батьки яких були позбавлені батьківських прав, які знаходилися у дитячих будинках, інтернатах або інших закладах;

3) діти з благополучних, але малозабезпечених (часто багатодітних) сімей, батьки яких не мали можливості утримувати родину матеріально, у тому числі напівсироти;

4) безпритульні діти, які втекли з родини або з відповідного соціального чи медичного закладу (дитячого будинку, інтернату тощо).

*Діти з неблагополучних сімей* стають потерпілими у результаті злочинних дій власних батьків, які можуть їх продавати або здавати у найом для різних видів експлуатації, зокрема, сексуальної чи трудової (примусова праця, жебракування) або за власною ініціативою, бажаючи кращого життя. Деякі з них перебували у матеріальній залежності від своїх батьків, а деяких мати вигнала з дому [4, с. 53].

Ця категорія осіб становить особливу групу потенційного ризику. Ще не закінчивши середньої школи, будучи неповнолітніми, вони бажають вирватися із сімейного неблагополуччя, а тому шукають будь-яких заробітків. Як правило, вони не мають належної освіти (одна потерпіла не знала, що Стамбул знаходиться в Туреччині, інша навіть не чула про Туреччину), не спроможні знайти роботи та/або отримати необхідну кваліфікацію і тому шукають некваліфіковану роботу за кордоном. Не маючи професійних навичок, не володіючи іноземними мовами, не знаючи ні звичаїв, ні законів країни призначення, вони погоджувалися на обіцяні заро-

бітки за кордоном. Більшість із них була використана і зраджена своїми найближчими знайомими, які насправді виявилися вербувальниками. *Наприклад, неповнолітня Б., якій на час виїзду було 16 років, погодилася поїхати в Росію працювати у барі або доглядати за літніми людьми. У Москві у неї забрали паспорт і, застосовуючи фізичне насильство, примусили надавати сексуальні послуги* [4, с. 58-59]. Такі особи у переважній більшості випадків піддаються сексуальній експлуатації. Вони інколи добровільно погоджуються працювати проститутками, рідше використовуються для примусової праці.

*Діти-сироти* є найбільшою групою ризику у торгівлі людьми. З дев'яти мільйонів українських дітей близько 65 000 живуть у державних дитячих будинках, школах-інтернатах і притулках. Бідність сімей, безробіття, алкоголізм і споживання наркотиків – головні причини того, що батьки відмовляються від дітей. Незважаючи на зусилля уряду із запобігання відмовам від дітей та зі створення прийомних сімей та інших форм сімейної опіки над дітьми, кількість дітей у інтернатних закладах за останні десять років подвоїлася.

Практично безвихідна ситуація спонукає вихованців інтернатів чи інших соціальних дитячих закладів шукати роботу за кордоном. Не маючи житла, роботи, інших засобів для існування, життєвого досвіду, підтримки рідних, вони сприймають пропозицію отримати роботу за кордоном як єдиний спосіб вижити [4, с. 110]. Наприклад, *працівниками УБЗПТЛ ГУМВС України в Автономній Республіці Крим в результаті проведення оперативно-розшукових заходів задокументовано факт передачі жителькою м. Керч громадянинові Російської Федерації неповнолітньої вихованки місцевої школи-інтернату з метою її подальшої сексуальної експлуатації* [8]. Потерпілими стають і сироти, які виховуються в інших закладах, наприклад, у одній справі потерпілою від торгівлі людьми стала чорниця одного з монастирів, якій було 15 років [9].

Вихованці дитячих будинків, інтернатів, притулків найчастіше стають потерпілими від торгівлі людьми у формі усиновлення (удочеріння) з метою наживи. Сироти-немовлята, які були кинуті батьками у пологових будинках, також можуть стати потерпілими від цієї форми експлуатації або предметом купівлі-продажу дитини, організованої співробітниками медичних закладів.

*Діти з малозабезпечених сімей* – неповнолітні у віці 16–18 років, як правило, дівчата із родин, які мешкають у районах, віддалених від великих міст, сільській місцевості або невеликих містечках, де у батьків відсутня можливість заробляти гроші на їх утримання, також потенційно можуть стати потерпілими від торгівлі людьми. У більшості випадків – це дівчата, які щойно закінчили школу, студенти, які навчаються у професійних ліцеях, училищах, коледжах, на перших курсах університетів. Зустрічалися також і особи, які ще навчалися у загальноосвітніх або вечірніх школах. Це найбільш чисельна категорія потерпілих неповнолітніх за соціальним статусом. Як правило, неповнолітні цієї категорії стають потерпілими від сексуальної або трудової експлуатації. Вони самостійно намагаються знайти собі роботу, вирушаючи до райцентрів або великих міст, звертаючись за допомогою до знайомих або шукаючи роботу за оголошеннями. Деяких з них на такі заробітки відправляли власні батьки. Місцем їхньої експлуатації стає, як правило, сусідня Російська Федерація, де за деякими даними експлуатації піддавалися 61% потерпілих. Потенційні потерпілі, а часто і їхні батьки, без остраху приймали пропозицію щодо виїзду до Росії, оскільки Росія сприймалася ними як країна із зрозумілою мовою та спільними історичними зв'язками. Кількість випадків вивезення неповнолітніх до Росії має чітку тенденцію до зростання. Така ситуація значною мірою пояснюється також спрощеним механізмом перетину українсько-російського кордону. Протягом 2005 року більшість зафіксованих випадків вивезення неповнолітніх до Росії відбувалася безпосередньо до Москви [4, с. 112].

*Безпритульні діти* – це, як правило, неповнолітні віком від 13 до 17 років, за якими відсутній контроль і увага з боку батьків та органів влади. Тисячі дітей тікають від насильства, що панує вдома. Вони знаходять притулок на вулицях, де ризикують захворіти туберкульозом і ВІЛ через споживання ін'єкційних наркотиків. Багато дітей залишають домівки, тому що вони жили самі, а батьки виїхали за кордон у пошуках роботи. Таких дітей вербують злочинці, перевозять і примушують займатися жебрацтвом, виконувати роботу в сільському господарстві, вугільно-добувному комплексі, залучають до злочинної діяльності, продають для вилучення органів.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна зробити висновок, що у структурі криміналістичної характеристики торгівлі лю-

дьми особа потерпілого відіграє важливу роль як джерело фактичної інформації, що має організаційне і практичне значення для виявлення та розкриття зазначеної категорії злочинів. Знання слідчим особливостей характеристики неповнолітніх та малолітніх осіб, які стають потерпілими від торгівлі людьми, допоможе йому у висуненні слідчих версій, своєчасному прийнятті вірних процесуальних рішень, належному плануванні та організації розслідування.

**Література**

1. Розслідування торгівлі людьми: Навчальний посібник / Авт. кол.: М.І. Андрієнко та ін. / [за ред. П.В. Коляди] – К.: Конус-Ю, 2009. - 190 с.

2. Весельський В.К., Пясковський В.В. Торгівля людьми в Україні (Проблеми розслідування): навчальний посібник. – К.: КНТ, 2007. - 268 с.

3. Абрамова С.Р. Методика расследования торговли несовершеннолетними, подмены ребенка и незаконного усыновления: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 - Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность /С. Р. Абрамова; Науч. рук. Н. П. Яблоков. - Саратов, 2009. - 34 с.

4. Матеріали для практичного використання працівниками правоохоронних органів та суддями. – К.: Атіка, 2006. - 120 с.